

Új Nézőpont

TÖRTÉNELEM · NÉPRAJZ · TÁRSADALOMTUDOMÁNY · HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

XIII. évfolyam, 1. szám

Debrecen, 2026.

Szerzőink

Herka Dominik, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Nagy Imre, főlevéltáros (MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Debrecen)
Paál Zoltán, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Szőke Richárd Rajmond, PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Törő László Dávid, segédlevéltáros (MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára,
Hajdúböszörmény)

Főszerkesztő
Brigovác László

Szerkesztőség
*Bán Gergely Károly, Guhyás László Szabolcs, Koložsvári István, Kujbusné Mecsei Éva,
Papp Klára, Szabó-Zsoldos Gábor, Szekeres Gyula, Szendrei Ákos, Szikla Gergő, Szilágyi Ferenc,
Szilágyi Zsolt, Tózsza-Rigó Attila Győző, Török Péter, Tóth Áron, Vajda Mária, Veres Tünde*

Szerkesztőségi titkár
Szőke Richárd Rajmond

Technikai szerkesztő
Katona Péter

Angol fordítások
Szabó-Zsoldos Gábor

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek
Felelős kiadó: *Szendrei Ákos*, elnök (Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti
Egyesület)

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Honlap: www.ujnezopont.com

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

©Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület
©Szerzők

ISSN 2064-7042

DOI: 10.65006/hjzfpz19

Tartalom

Tanulmányok

Nagy Imre: Az Alföld diskurzusai a 19. század eleji útleírásokban	5
Herka Dominik: A fekvőbeteg-ellátás ötéves tervcéljainak teljesülése Magyarországon 1960 és 1970 között.....	26
Paál Zoltán: Eckhardt Sándor történetírói útja a Minerva folyóirattól Bessenyei Györgyig.....	48

Adattárak

Szőke Richárd Rajmond: Bihar vármegyei főispánok adattára 1920–1944.....	58
--	----

Hírek

Törő László Dávid: Beszámoló a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltári Napokról...	70
--	----

Contents

Research Articles

Imre Nagy: Discourses around the Great Hungarian Plain in Early 19th-Century Travelogues	5
Dominik Herka: The Fulfilment of Five-Year Plan Objectives for Inpatient Care in Hungary, 1960–1970	26
Zoltán Paál: Sándor Eckhardt's Historical Journey: From the Minerva Journal to György Bessenyei.....	48

Databases

Richárd Rajmond Szőke: Database of the Lord Lieutenants of Bihar County, 1920–1944	58
--	----

News

László Dávid Törő: Report on the Hajdú-Bihar County Archives Days	70
---	----

Paál Zoltán

Eckhardt Sándor történetírói útja a Minerva folyóirattól Bessenyei Györgyig

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Eckhardt Sándor történetírói pályájának azt a szakaszát, amelyik a Minerva folyóirathoz köthető, és az 1920-as évek első felét öleli fel. Ebben az időszakban Eckhardt elsősorban a Minerva Társaság és a Minerva folyóirat munkatársaként tevékenykedett, de nem kizárólagosan. A jelen írásban arra vállalkozom, hogy az itt megjelent teoretikus írásokat a Minerva kontextusában értelmezem szűkebb és tágabb összefüggésekben. A felvilágosodásról és a francia forradalom eszméiről szóló tanulmányokat szűkebb kontextusban a Minerva folyóirattal kapcsolom össze, hiszen itt jelentek meg a magyar és az európai felvilágosodással foglalkozó írások. Tágabb értelemben az elemzést az európai történetírás összefüggésrendszerében helyezem el, ami rámutathat arra, hogy kik hatottak Eckhardt felfogására. A tágabb értelmezési keret következtében néhány elsősorban Bessenyei Györgyhez kapcsolódó szöveg is bekerült az elemzésbe. Bár ezek nem a Minervában jelentek meg, mégis a felvilágosodásról szóló diskurzus meghatározó részét alkotják.

Az itt vizsgált Eckhardt-szövegeken már érezhető a szellemtörténet hatása, ám az irányzat következetes alkalmazásáról még nem beszélhetünk, így e tanulmány sem tekinti tárgyának a szellemtörténet kérdését. Ugyanakkor az világosnak tűnik, hogy a Minerva mint a magyar szellemtörténet egyik reprezentatív folyóirata, bizonyos tekintetben Eckhardtot is a történetírói irányzat felé igazította. Ennek rekonstruálásához pedig azt szükséges tisztázni, hogy mekkora jelentőséggel bírt a korban a Minerva Társaság és a Minerva folyóirat.

Thienemann Tivadar Poszler Györgynek (1931–2015) címzett levelében a következőket írta: „Minden ambíciótól mentesen nyugodt lelkiismeretemmel állíthatom, hogy a Minerva csakis a magam ötlete, akarata volt, saját elhatározásom, saját szükségletem, még legintimebb barátomnak, Zolnai Bélának, semmi közre volt hozzá [sic!]. Puccszerűen jártam el. Magam köré gyűjtöttem egy dekoratív grémiumot. Előnyömre volt, hogy nemcsak a pécsi egyetemnek, hanem mint Bleyer Jakab helyettese, a budapesti bölcsészeti karnak is tagja voltam. Akiiket gyűlésre összehívtam, Pauler Ákos, Kornis, Nagy József kivételével, azoknak édes-keves közük volt filozófiához, Diltthey nevét sohasem hallották. »Szellemtörténetről« óvakodtam beszélni, a »szellemi élet története« nem látszott kifogásolható célnak. Úgy adtam elő tervemet, hogy szolgálni akarok a Pozsonyból száműzött egyetem Pécsre költözésének és ehhez kérem a bpesti bölcsészeti kar segítségét. Aztán Zolnai Bélával és Eckhardt Sándorral mi voltunk a legfiatalabbak, a többiek mind egy előttünk való generációhoz tartoztak.”¹

Az 1975-ben íródott, bizalmas hangvételű levélben Thienemann Tivadar a Minerva folyóirat születési körülményeiről írt. Ennek kapcsán a legfontosabb kiemelni a mögötte húzódó szándékot és a szellemtörténeti narratívát, mint követendő irányzatot. Mindezek mellett azt is fontos kiemelni, hogy a levél szerint Eckhardt Sándor neve már a Minerva tervezésekor is napirenden volt. Arról pedig, hogy milyen tevékeny szerepet töltött be a Minerva életében, a következőkben kívánok írni.

¹ Poszler 1975. 470.

A szellemtörténet már az 1910-es években feltűnt Magyarországon, de mint iskola, 1919 után bontakozott ki, s a Horthy-korszak egyik meghatározó irányzata lett.² Az irányzat összetettségéből fakad, hogy egyes kérdéseit később kívánom megvizsgálni, itt csak annyit bocsátok előre, hogy a szellemtörténet fogalmának tudományos használata nem egyértelmű, de általában a német életfilozófia történelemszemléletét és történeti felfogását értik rajta, amelyek különböző társtudományokban léptek fel.³ A magyar szellemtörténet egyik legsajátosabb megkülönböztető vonása az volt, hogy nem mint történetfilozófia, hanem mint alkalmazott történetfilozófia lépett fel, ez a tény pedig elválaszthatatlan attól a sajátos ideológiai és politikai funkciótól, amelyet akkor nálunk betöltött.⁴

Az egyik leginkább szellemtörténeti jellegű és időben is az első ilyen irányultságú folyóirat a Minerva volt, amelynek megjelenése megelőzte a német vezető szellemtörténeti lap, a *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 1923-as születését. A magyar folyóirat a Minerva Társaság elnevezésű tudományos egyesület orgánuma volt.⁵ A Minerva Társaság története azért is érdekes lehet, mert életre hívása és létezése különbözött a korszak egyéb társaságainak működésétől.⁶

A Minerva Társaság 1921 tavaszán alakult. Céljaul a magyar szellemi élet történetének művelését tűzte ki, és csak később jelölte önmagát szellemtörténeti jelzővel, miután nevével e jelző, főleg az irodalmi életben összeforrott. A Minerva Társaság és a Minerva folyóirat története szétválaszthatatlan. Ennek oka, hogy a Társaság működése formális volt, és szinte egyetlen tevékenysége a folyóirat megjelenésére korlátozódott, amely azzal is magyarázható, hogy a folyóirat működtetése volt a cél, a Társaság pedig csak egy eszköz a lap fenntartásához.⁷ A Minerva Társaság létrehozója Thienemann Tivadar volt (1890–1985),⁸ tagjait szintén ő toborozta, a törzsgárda az 1918 után Pestre költözött pozsonyi Erzsébet Egyetem tanárai közül került ki, illetve az Eötvös Collégium köréből.⁹ A Társaság elnöke Gombocz Zoltán volt, alelnöke, míg miniszter nem lett, Hóman Bálint, titkára pedig Thienemann volt. A Minerva Társaság folyóiratának szerkesztésével az utóbbit bízták meg Horváth Jánossal együtt. Horváthnak a szerkesztésben nem sok része volt, hiszen az első év után eltávozott a folyóirattól, és átvette a Napkelet kritikai rovatának irányítását. Ebből fakad, hogy a szerkesztést és a szervezést teljes egészében Thienemann végezte, illetve a később segédszerkesztőként csatlakozó Máté Károly.¹⁰

A 23 évet megélt folyóirat első füzeté 1922 februárjában jelent meg. Kezdetben, 1922 és 1936 között elsősorban a Társaság tagjainak írásai láttak benne napvilágot, míg 1936 és 1939 között a budapesti egyetemen készült bölcsészkar disszertációkat közölt. A folyóirat utolsó periódusában csupán disszertációkat publikált.¹¹ Tárgyköre, eszmetörténeti módszereinek átfogó jellege imponálón széles volt, s a társadalomtudományok nagyobb része képviselve volt hasábjain. Különösen az irodalomtörténet, filozófia, történelem, a nyelvtudomány területéről, illetve a stilisztika, a művészettörténet és a pedagógia

² H. Lukács 1971. 52.

³ Uo. 5.

⁴ Uo. 56.

⁵ Uo. 52.

⁶ Uo.

⁷ Huber 1986. 12–13.

⁸ Horváth 1986. 305.

⁹ H. Lukács 1971. 52.

¹⁰ Uo. 52–53.

¹¹ Huber 1986. 7–8.

tárgykörében volt erős. Alapvetően nem számított szakfolyóiratnak, de nagy helyet kapott benne az irodalomtörténet, tárgykörét a szellemtörténet komplex felfogása határozta meg. Programjaul a magyar szellemi élet történeti életének ábrázolását tűzte ki, és történeti felfogását igyekezett kidolgozott elméleti alapokra építeni.¹²

Filozófiai vonatkozásában a folyóirat három irányba orientálódott: a magyar múlt szellemtörténeti feldolgozása mellett helyet kaptak az új magyar idealizmus alapozását célzó kísérletek, illetve az újabb német filozófiai törekvések is. A legszorosabb érintkezés a filozófia és az irodalomtörténet között az eszmetörténet témakörében mutatkozott, olyanra, hogy a kettőt sokszor alig lehetett szétválasztani. Az a szellemtörténeti elv nyilatkozott meg itt, amely az irodalmi alkotások tartalmának elsősorban az elvont világnézetét tekintette, ezért az ide sorolható írások inkább két tudományág határán helyezkedtek el, a magyar eszmetörténet és az irodalomtörténet egyaránt számot tarthatott következtetéseikre.¹³

Zártságában, elzárkózásában is jellegzetesen kortermék volt a Minerva, ezt bizonyítja mindenekelőtt a lobogójára tűzött szellemtörténeti elv hazai sorsa. 1919 előtt már születtek nálunk egyes szellemtörténeti művek. Feltűnt a szakfolyóiratokban Dilthey neve, megjelentek a szellemtörténeti gondolkodásmódból származó eszmék, de ezek a törekvések még nem tudtak iskolává kiépülni. 1919 után azonban gyors diadalt aratott, méghozzá nemcsak egyes művekkel, hanem azzal az igényével, hogy a történelmi múlt képét „a mi jelenünk egyik élő alkotó elemeként” újrarajzolja. A Minerva átfogó programja is a szellemtörténet tudatos alkalmazásának szándékáról beszél, nevezetesen, hogy ennek jegyében hogyan kellene átértékelni a magyar szellemi múltat.¹⁴

Ugyanakkor a folyóirat tanulmányanyagának ismeretében elmondható, hogy bár a Minervában gyakori a szellemtörténeti orientációjú szerzők szerepeltetése, megjelentek a folyóiratban más „beállítottságú” szerzők művei is.¹⁵ Ilyen például Hornyánszky Gyula *A történettudomány általános jellegéről* című tanulmánya, amely a szellemtörténeti módszereket bírálta.¹⁶ Sőt, a lap szerkesztésében közreműködő személyek némelyike sem volt a szellemtörténet elkötelezettje, vagy a későbbiekben eltávolodott attól. Ezenfelül a Minervában publikáltak néha nem szellemtörténeti műveket is. Továbbá, az egyes szellemtörténeti keretekbe illeszkedő tanulmányokban is gyakorta találkozhatott az olvasó pozitivista módszerekkel vagy pozitivista beállítottságú szociológiával. A Minervában érvényesülő szellemtörténet eklektikus jellegű volt, de mindez nem másította meg a lap egészének szellemtörténeti arculatát. A folyóirat alapvetően germanisztikai beállítottságú volt (Thienemann, Pukánszky), de egyéb kutatási területek is feltárultak, elsősorban romanisztika (Eckhardt), és a humanizmus vonatkozásai (Husztai József, Kardos Tibor). A szerzők minden különbözősége mellett az írások válogatásában láthatóan egységes elgondolás, értsd a szellemtörténeti irányultság érvényesült, főleg a húszas években.¹⁷

A Minerva körüli viták már csak szerepének jelentőségére, annak pozitív vagy negatív voltára korlátozódnak.¹⁸ A fentiek ismeretében viszont az mindenképpen összegezhető,

¹² H. Lukács 1971. 55.

¹³ Uo. 55.

¹⁴ H. Lukács 1971. 57.

¹⁵ Horváth 1986. 307.

¹⁶ Uo.

¹⁷ H. Lukács 1971. 54.

¹⁸ Huber 1986. 13–14.

hogy a két világháború közötti időszak Magyarországnak egyik legjelentősebb szellemi teljesítménye sok szempontból a Minerva folyóirathoz köthető. Az 1922 és 1944 között megjelenő folyóirat a magyar szellemi élet művelését tűzte ki céljául, neve a társadalomtudományokban a húszas évek elejétől gyorsan kibontakozó új és átfogó irányzat, a szel-
lemtörténet magyarországi megvalósulásának reprezentatív folyóirataként rögzült.

Eckhardt Sándor három, a Minerva folyóiratban megjelent tanulmánya közül az elsőként publikált *Magyar rózsakeresztesek*¹⁹ című írása kevésbé tűnhet jelentősnek a másik két munkához képest. Mindazonáltal a szintén a Minerva hasábjain közölt *Az összehasonlító irodalomtörténet Közép-Európában*²⁰ és *A Contrat Social*²¹ című tanulmányok tágabb értelmezési keretet biztosítanak, mivel nem csupán tematikai, hanem elméleti és komparatistikai szempontból is szélesebb kontextusba helyezik Eckhardt tudományos érdeklődését és a későbbi szellemi orientációját.

Ugyanakkor a *Magyar rózsakeresztesek* című írása, ha térben nem is, de időben mindenképp kapcsolódik a Társadalmi Szerződésről írott munkához. Előbbiben Eckhardt arra törekedett, hogy a magyar rózsakeresztesek, nevezetesen Báróczi Sándor példáján keresztül világítsa meg a szabadkőművesség művelődéstörténeti, eszmetörténeti jelentőségét. Eckhardt kutatói szándéka arra irányult, hogy a 17–18. századi magyar rózsakeresztes irodalomban kimutassa a misztika és alkímia összefüggéseit, főleg a rózsakeresztes irodalom szimbólumrendszerében. Így jutott el a következő megállapításhoz: „[...] a rózsakeresztesesség nem más, mint a középkori alchimiának egyenes folytatása és lassú alkalmazkodása az általánosan terjedő szabadkőművesi formákhoz.”²²

Ehhez a munkához képest jóval meghatározóbbak Eckhardt Közép-Európáról és a Társadalmi Szerződésről írott tanulmányai. Fontos megemlíteni, hogy a társadalmi szerződést elsősorban nem mint politikai-eszmetörténeti kategóriát értem, hanem Rousseau ilyen című művéről van szó.

Eckhardt Sándor szintén a Minervában megjelent, *A Contrat Social* című 1923-as írása több szempontból is meghatározó. Egyrészt *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című könyvének közvetlen előzménye, másrészt pedig olyan összefüggésrendszer teremt, amelyek újabb értelmezési lehetőséget nyújtanak a magyar felvilágosodás történetéhez. E megközelítésből kiindulva elsőként indokolt rögzíteni Rousseau életművében, illetve azon is túl a társadalmi szerződés kiemelt szerepét és jelentőségét. Ezt követően elengedhetetlen tisztázni, hogy Eckhardt értelmezésében és fogalomhasználatában miként van jelen a szerződés gondolata. Már itt előre bocsátható, hogy Eckhardt elemzésében a *Contrat Social* nagy jelentőséggel bír, legalábbis a francia forradalom eszmerendszerében, mint írta: „Rousseu elveit a francia nemzetgyűlés pregnánsan összefoglalta az Ember jogainak kihirdetésében (1789. aug. 26.) és alkalmazta a *Constitution*-ban. Taine szerint (*La Révolution*) az egész *Déclaration*-ban csak egy cikke, a hatalom megosztása származik Montesquieu-tól, a többi mind a *Contrat Social* elveinek kijelentése.”²³

Ha kiindulhatunk abból a felvetésből, hogy a filozófus feladata, hogy megvilágítsa az ember igazi természetét, és ennek alapján meghatározza egy megfelelő politikai rend feltételeit, akkor *A társadalmi szerződésről* (*Du contrat social*) című könyv szerzőjéről árnyalt

¹⁹ Eckhardt 1922.

²⁰ Eckhardt 1931.

²¹ Eckhardt 1923.

²² Eckhardt 1922. 210.

²³ Eckhardt 2001. 53.

képet kaphatunk.²⁴ Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) hatástörténetileg a francia felvilágosodás egyik legellentmondásosabb alakja, rendkívüli eredetiségű eszméi a legellentétesebb szellemi áramlatokat termékenyítették meg.²⁵ Rousseau abban hitt, hogy az emberek természettől fogva szabadok és egyenlők, alaptézise, hogy a civil társadalom leláncolta az embereket, és a törvény vagy más emberek rabszolgájává tette, miközben mint ember szabadságra született és azon joggal, hogy kedve szerint éljen.²⁶

Önéletrajzi írásai (például: *Vallomások*, *Egy magányos sétáló álmodozásai*) a romantika lélektani mélységeit mutatják, míg a magyar fordításban is olvasható *Du Contrat Social* (1762) Robespierre „bibliája” volt a forradalom alatt.²⁷ Másképpen fogalmazva a rousseau-i gondolatvilág egyenlőségeszménye a francia forradalom jakobinus szakaszára és a társadalmi radikalizmus egyes formáira inspirálóan hatott.²⁸

Jean-Jacques Rousseau sok tekintetben szkeptikusan viszonyult a fejlődés eszményéhez. Kezdeti munkáiban amellett érvelt, hogy az örök érvényű tulajdonságok, amelyek az embert jellemezték, mint például a szabadság és az egyenlőség, az idők folyamán elenyésztek. Ennek okát a szerző a magántulajdon megjelenésében látta, ami egyenlőtlenséghez vezetett, ami a társadalom kizsákmányolását és a zsarnokság különféle formáinak megjelenését eredményezte.²⁹ A társadalmi szerződésről írott munkájában benne van Rousseau politikai filozófiájának legfontosabb mondanója, a politika primátusa, a nép erkölcsi természetének a kormányzat természetére történő visszavezetésének radikalizmusa. Szerinte a történelmi társadalmak, a gazdasági és politikai hatalmak gyökeresen megváltoztatták az ember eredeti természeti tulajdonságait, sőt „denaturalizálják”, eredeti természetétől megfosztják az embert.³⁰ Ezáltal a jog nem származtatható a természettől, ugyanis megállapodáson alapul. Mindebből pedig az a következtetés fogalmazható meg, hogy Rousseau-nál arról van szó, hogy a természeti állapotban élő emberre volt jellemző, hogy egyenlő és szabad. Így lett a legfontosabb ideálja a természeti állapothoz való visszatérés.³¹ A munkáról szóló legújabb elemzések a liberális kritika célpontjává tették a művet, ami a világnézeti pluralizmus elutasításán és az állami-politikai törvény alá rendelésén alapult.³²

Eckhardt a szerződés gondolatvilágához teljesen másként viszonyult, és elsősorban nem mint eszmére, hanem mint politikai cselekvésre sarkalló műre reflektált. Tette ezt úgy, hogy konkrétan a 18. századhoz és az akkor élő emberekhez kötötte. Eszmeként csak annyiban vizsgálta, amennyiben megjelenhetett a magyar felvilágosodás szövegeiben és irodalmában. Ez pedig Bessenyei György kapcsán jelent meg a leghangsúlyosabban. Ezeken felül Eckhardtnak *A Contrat Social* című műve azért is meghatározó, mert az eszme magyarországi megjelenését is kimutatta. Sőt történelemfelfogásában a felvilágosodást a modern polgári Magyarország alapjainak láttatta, míg a társadalmi szerződés gondolatvilágát a negyvennyolcas liberalizmus előzményének tekintette.³³

²⁴ Allan 1994. 68–96.

²⁵ Ludassy 1987. 226.

²⁶ Allan 1994. 68–96.

²⁷ Ludassy 1987. 226.

²⁸ Romsics 2011. 25.

²⁹ Uo. 25–26.

³⁰ Ludassy 1999. 134.

³¹ Erős 2015. 60–61.

³² Ludassy 1999. 139.

³³ Eckhardt 1923. 161.

Eckhardt a *Contrat Social* alatt a következőket értette: „*A társadalmi szerződés legegyszerűbb fogalmazásában szerződés a természeti, szabad állapotot elhagyó emberek közt, mely szerint közösségbe állanak saját biztonságuk védelmére. Ha uralkodót tesznek, ez hatalmát a néptől nyeri és feladata a közös cél: a társaság védelmének biztosítása.*”³⁴ Ez a megközelítés alapvetően követte a Rousseau-i elgondolást, abban viszont újat mondott, hogy ez a gondolat miként jelent meg hazánkban: „*A XVIII. század vége felé a hagyományos történeti jogfelfogás mellett, avval összeolvadva, vagy azt kiszorítva, Magyarországon is elterjed a racionalista természetjog alkotása: a társadalmi szerződés gondolata. E gondolatot legelőbb a felvilágosult bécsi udvari politika hirdeti, melynek Martini tanár*³⁵ *a hivatalos jogbölcselejte: József császár magát, kétségtelenül Martini hatása alatt, a társadalmi szerződés által egybekapcsolt polgárok közakarát-letéteményesének tekinti és ugyanezen okból kiuszöböli ki a közbeeső megerendszert.*”³⁶ Ugyan Rousseau tanítása tilos volt, de Martini könyvét, amelyet Eckhardt a felvilágosult abszolutista Habsburg Birodalom meghatározó teoretikus írásának tartott, 1795-ben *De jure civitatis* néven kinyomtatták Pest-Budán.³⁷

Eckhardt a *Du Contrat Social* szerzőjének egyértelműen Rousseau-t tekintette, de a szerződés eszmerendszerét nem kapcsolta kizárólagosan a francia teoretikushoz, hiszen a társadalmi szerződés elmélete már századokkal előtte megfogalmazódott. Úgy vélte, hogy a paktum és a szerződés eszmetörténeti jelentősége az ókor óta jelen van. Rousseau eredetisége pedig abban ragadható meg, hogy a kezdetektől a saját koráig rendszerbe foglalta a szerződésről szóló egyes értelmezéseket: „*Korántsem szabad gondolnunk, hogy a társadalmi szerződés gondolata Rousseau találmánya. Ez a végelemzésben Aristotelesre [sic!] felmenő tan Hobbesnél jelentkezik először a modern politikai irodalomban. A pact, vagy contrat Hobbesnél az emberek folytonos ellenségeskedésének folyománya. Az emberek hatalmi vágyuktól űzve örökösösen gyűlölnék, öldösnék egymást és az emberiség elpusztulna, ha nem lépnének szerződésbe saját érdekeiket megóvándó. A pact Hobbes szerint olyan alku, melynél mindkét fél megbízza a másikat. Célja [sic!] a békés állapot megteremtése és az élet fenntartásához szükséges eszközök kölcsönös tiszteltetésben tartása. De Locke szerint is az önfenntartás és a közbiztonság teszi szükségessé a társadalmi együttélést, még ha nem is használja a contrat szót. A társadalom biztosítja a békés életet, a birtok szabad élvezetét és az ártó ellenségek elleni védelmet. Ehhez azonban szükséges, hogy a politikai társadalom minden tagja lemondjon természetes hatalmáról (pouvoir naturel) és azt az összeség kezébe adja, hogy az mindenféle ügyben rendelkezéssék vele. [...] Mint látjuk, Rousseau társadalmi szerződését tulajdonképpen Locke fogalmazta meg, bár a részletekben, főleg az egyéni és közszabadság viszonyának elemzésében Rousseau Montesquieu [sic!] követte [...]. A Contrat Social tehát az angol theoriák [sic!] gyermeke, Rousseau csak rendszerre építette ki és elkeseredett, gyújtó [sic!] tűzű stílusba öntötte át az előtte már elhangzott szavakat.*”³⁸ Ugyan az eckhardti elgondolás kiemeli az egyes hatásokat, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy Hobbes, Locke és Rousseau társadalmi szerződésre vonatkozó elméletei jelentős mértékben különböznek egymástól.

Fontos lehet kiemelni, hogy Eckhardt szerint a társadalmi szerződés gondolatvilága és eszmerendszere Magyarországon nem egységesen hatott: míg a főnemesség eltávolodott tőle, addig a köznemesség éltette azt, ami a nemesi-rendi nemzetfogalommal és privilégiumokkal hozható összefüggésbe. Mint írta: „*S míg az arisztokraták forrongásukban a*

³⁴ Eckhardt 1923. 133.

³⁵ A társadalmi szerződés fogalma Eckhardt elgondolása alapján Rousseau *Contrat Social*-ja nyomán terjedt el Karl Anton von Martini egyetemi jogtanár nyomán. Kapcsolódó művei: *Lehrbegriffe des allgemeinen Staatsrechts*.

³⁶ Eckhardt 1923. 133.

³⁷ Uo. 136.

³⁸ Eckhardt 1921. 23.

*racionalista természetjoggal igyekeztek alátámasztani az uralkodóval szemben rendi hatalmukat, addig egy fokkal lejjebb, titkáriaik ugyanennek a természetjognak radikálisabb formulálásával megszervezik a rendi hatalom ellen irányuló forradalmi szervezkedést.*³⁹

A fentiekhez szorosan kapcsolódva Eckhardt szót ejtett a Társadalmi Szerződés konkrét felhasználóirol is: „A legnagyobb következetességgel Martinovics építette politikai gondolkodását a *Contrat Social*-ra. Első műveiben, melyeket a magyar közönségnek szánt, mint az arisztokrata nemzeti forrongás leghevesebb ellensége csak a rendiséget támadja a Társadalmi Szerződés alapján.”⁴⁰ „Valóban a Martinovich-összeesküvés [sic!] teljes ideológiája a *Contrat Social*-ban és az ezen alapuló *Déclaration des droits de l'homme*-ban meglehető [..]”.⁴¹

A Társadalmi Szerződés eszmerendszeréhez visszatérve, Eckhardt a következőket írta Bessenyei György (1747–1811) kapcsán, akire mint a politikai koreshmék megfogalmazójára tekintett: „Ennek a nemesi radikalizmusnak filozófiáját képviselik Bessenyei György politikai iratai, kinél az »alku« fogalmazása Rousseau-ra utal, de ezt az »alkut« ő se vonatkoztatja a nem nemesekre és a demokráciát határozottan elítéli.”⁴² Bessenyei Györgynek a legmeghatározóbb nézetei a társadalomtörténet és politikatörténet terén jelentkeztek, noha számos esetben csak a szépiírói teljesítményét értékelik. A következőkben a teljesség igénye nélkül azok a Bessenyei-írások kerülnek bemutatásra, amelyekben az eszmék és összefüggések a francia felvilágosodás gondolkodóinak könyveiből származtak.⁴³

Ugyan nem a Minervában jelent meg az a három írásból álló tanulmánysorozat,⁴⁴ amely Bessenyeivel foglalkozik, de tárgykörét tekintve szorosan kapcsolódik a magyar felvilágosodás történetéhez és a *Contrat Social* eszmerendszeréhez. Röviden szólva, ezekben Eckhardt azt vizsgálta, hogy a felvilágosodás gondolatvilága miként épült be Bessenyei György teoretikus írásaiba. Ezek alapján kimondható, hogy Bessenyei közvetetten, főleg bécsi és francia szűrőkön keresztül került kapcsolatba az angol és francia filozófusok műveivel. Sőt az angol, skót szerzők gondolatait is francia fordításokon keresztül (főleg D'Alembert, Diderot) ismerhette meg. Ugyanakkor Eckhardt elvetette azt a feltételezést, miszerint Bessenyei felfogását csak és kizárólagosan a franciás (főleg Voltaire) ízlés magyar megteremtésével lehetne magyarázni.⁴⁵

Mindemelett Eckhardt úgy gondolta, hogy Bessenyeinek nem volt „meggyőződéses” filozófiai rendszere, és inkább elemeket vett át, de nem alakított ki egységes filozófiát.⁴⁶ Példaként a *Társaság eredete* című művében Bessenyei Millot és Locke írásaira támaszkodott, és szintén a millot-i narratíva érződik a *Természet világa* című írásában. Szintén idesorolhatók Bessenyei *Holmi*, *Bihari remete*, vagy az *Értelem keresése* című írásai, amelyekben a morális rosszról értekezik, méghozzá úgy, hogy a lélek és a test párhuzamos fejlődését Locke szenzualista ismerettanának segítségével mutatja be. Eckhardt meglátása szerint a *Bihari remete* tartalmazza a legtöbb pszichológiai elmélkedést, és ez a munka hasonlít legjobban Rousseau Elmélkedéseihez.⁴⁷

³⁹ Eckhardt 1923. 148.

⁴⁰ Uo. 150.

⁴¹ Uo. 148.

⁴² Uo. 140.

⁴³ Eckhardt 1921. 19.

⁴⁴ Eckhardt 1920. 42–44.

⁴⁵ Eckhardt 1919. 193.

⁴⁶ Uo. 203.

⁴⁷ Eckhardt 1920. 44.

Összességében arra tettem kísérletet, hogy bemutassam Eckhardt Sándor történetírói útjának, bizonyos értelemben fejlődésének egy szakaszát, mely a minervás évekhez kapcsolható. A felsorakoztatott teoretikus írásokat a Minerva kötötte össze, ahogy az egyes eszmék áttekintését is. Végző következtetésként pedig az fogalmazható meg, hogy nálunk a francia felvilágosodás legmarkánsabb képviselője Bessenyei György volt.

Források és irodalom

Nyomtatott források

Sajtótermékek

Eckhardt 1919.

Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. Egyetemes Filológiai Közlöny 43. (1919) 6–10. 193–220.

Eckhardt 1920.

Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. (Második közlemény.). Egyetemes Filológiai Közlöny 44. (1920) 1–10. 42–53.

Eckhardt 1921.

Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. (Harmadik, befejező közlemény.). Egyetemes Filológiai Közlöny 45. (1921) 1–5. 19–34.

Eckhardt 1922.

Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek. Minerva 1. (1922) 4–7. 208–223.

Eckhardt 1923.

Eckhardt Sándor: A Contrat Social. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. Minerva 2. (1923) 6–10. 133–161.

Eckhardt 1931.

Eckhardt Sándor: Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. Minerva 10. (1931) 5–10. 89–105.

Eckhardt 2001.

Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 2001.

Poszler 1975.

Poszler György: Thienemann Tivadar levele. Irodalomtörténet 57. (1975) 1. 467–475.

Szakirodalom

Bloom 1994.

Bloom, Allan: Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). In: Strauss, Leo – Cropsey, Joseph: A politikai filozófia története II. Budapest, 1994.

Erős 2015.

Erős Vilmos: Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története. Budapest, 2015.

H. Lukács 1971.

H. Lukács Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Budapest, 1971.

Horváth 1986.

Horváth Veronika: A Minerva Társaság története. Irodalomtörténeti Közlemények 90. (1986) 3. 305–312.

Huber 1986.

Huber Kálmánné: A Minerva folyóirat története és repertórium. 1922—1944. Pécs, 1986.

Ludassy 1987.

Ludassy Mária: Moralisták és terroristák. Budapest, 1987.

Ludassy 1999.

Ludassy Mária: Elhiszem, mert ésszerű. Budapest, 1999.

Romsics 2011.

Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, 2011.

Paál Zoltán

PhD-hallgató

Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

ORCID: 0009-0002-7948-7976

E-mail: paalzoltan98@gmail.com

DOI: 10.65006/10vang12

Eckhardt Sándor történetírói útja a Minerva folyóirattól Bessenyei Györgyig

A tanulmány Eckhardt Sándor történetírói pályájának a *Minerva* folyóirathoz köthető szakaszát vizsgálja az 1920-as évek első felében. Ebben az időszakban Eckhardt elsősorban a Minerva Társaság és a folyóirat munkatársaként tevékenykedett. A tanulmány célja, hogy az itt megjelent teoretikus írásokat a folyóirat szűkebb kontextusában, valamint az európai történetírás tágabb összefüggésrendszerében értelmezze. Külön figyelmet kapnak a felvilágosodásról és a francia forradalom eszméiről szóló tanulmányok, valamint azok a Bessenyei Györgyhez kapcsolódó szövegek, amelyek ugyan nem a *Minervában* jelentek meg, de szervesen illeszkednek a korszak felvilágosodás-diskurzusába.

Kulcsszavak: Eckhardt Sándor, szellemtörténet, történetírás, Bessenyei György

Sándor Eckhardt's Historical Journey: From the Minerva Journal to György Bessenyei

The present study examines the phase of Sándor Eckhardt's career as a historian associated with the journal *Minerva* during the first half of the 1920s. Throughout this period, Eckhardt primarily worked as a member of the Minerva Society and as a contributor to the journal. The aim of this paper is to interpret the theoretical writings published there within the narrower context of the journal as well as within the broader framework of European historiography. Special attention is given to studies on the Enlightenment and the ideas of the French Revolution, as well as to texts related to György Bessenyei that, although not published in *Minerva*, fit organically into the contemporary discourse on the Enlightenment.

Keywords: Sándor Eckhardt, intellectual history, historiography, György Bessenyei